

Een protest in een feestelijk jasje. Het studenteninitiatief ter behoud van de 3 Oktoberviering in 1823

Daniëlle van Goethem

Het is vrijdag 3 oktober 1823, precies 249 jaar nadat Leiden werd bevrijd van de Spaanse bezetter.¹ Normaal gesproken zouden de Leidenaren zijn ontwaakt met het klokkengelui dat hen ter kerke zou roepen om deze overwinning gezamenlijk te herdenken, maar vandaag bleef het carillon stil.² Het Leidse stadsbestuur had namelijk besloten om de religieuze herdenkingsdienst, het hoofdbestanddeel van 3 oktober, naar de eerstvolgende zondag te verplaatsen.³ De derde dag van de wijnmaand zou voortaan een dag zijn als alle anderen, maar in de praktijk bleek het voor het stadsbestuur niet zo eenvoudig om de speciale betekenis van de dag te negeren. Dat werd meteen duidelijk toen een andere partij zich in de afwezigheid van het stadsbestuur opwierp om de dag hoe dan ook te vieren.

Die ochtend zagen de Leidenaren tot hun verbazing de Nederlandse driekleur uithangen en talloze affiches van een ‘Programma van het Studenten-Feest’⁴ die door de hele stad verspreid waren. De heren van het Leidse studentencorps, verontwaardigd over het raadsbesluit, hadden besloten deze dag niet onopgemerkt voorbij te laten gaan. Ze organiseerden een uitdeling van haring en wittebrood voor hun sociëteit, schakelden een toneelgezelschap in om op te treden in de Schouwburg en illumineerden massaal hun gevels. Het feest was een groot succes, en 3 oktober 1823 zou de geschiedenis ingaan als ‘een dag die bij Leijdens Ingezetenen lang in aandenken zal blijven’.⁵ Het resultaat mocht er zijn: inmiddels wordt het

---

¹ Dit artikel is gebaseerd op Daniëlle van Goethem, « ‘Een luisterrijk en nederig feest?’ Het studentenprotest ter behoud van de 3 oktoberviering in 1823. » Masterscriptie Geschiedenis. Voor een uitgebreidere verantwoording van de bronnen en methodologie, zie het voornoemde werk in het Studenten Repository van Universiteit Leiden (beschikbaar per oktober 2024).

² C. Steenhauer, *Beknopt verslag van het oogmerk en de wijze der feest-viering van het ontzet der stad Leyden, op den 3den van wijnmaand 1823, door de studenten der Hooge School* (Leiden 1823) 4.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ ‘Leyden den 5 October’, *Leydse Courant* (6 oktober 1823) 2.

initiatief van de Leidse studenten gezien als drijvende kracht achter de heropleving en modernisering van het 3 Oktoberfeest. Maar was dit voor de studenten eigenlijk wel het gewenste resultaat?

Hoewel het een duidelijk keerpunt vormt in de herinneringscultuur rondom het Ontzet, is er tot op heden weinig verdiepend onderzoek gedaan naar het studenteninitiatief. Historici die het initiatief benoemen, beroepen zich grotendeels op het verslag over 'het oogmerk en de wijze der feestviering'⁶ dat de studenten hebben nagelaten. Het verloop van het feest heeft in de historiografie⁷ echter altijd meer aandacht gekregen dan de beweegredenen, en zodoende is het verhaal in de loop der tijd gepopulariseerd. Dit resulteert in een publieke interpretatie van de studenten en hun actie die veelal gekleurd is door hedendaagse opvattingen. De studenten zouden zich hebben ingezet omwille van het plezier van een feest en het behouden van een vrije dag.⁸ Wanneer de inhoud van het studentenverslag wordt geanalyseerd in relatie tot verdiepend bronnenmateriaal zijn er twee ontdekkingen die aangeven dat er meer aan de hand was. Ten eerste was de actie erg provocerend. Uit ooggetuigenverslagen blijkt dat de studenten op de dag zelf felle kritiek hebben geuit jegens het stadsbestuur. Van die uitlatingen ontbreekt in hun latere verslag echter ieder spoor. Ten tweede hadden niet alleen de studenten een belangrijk aandeel in het protest, maar ook Nicolaas Schotsman en Willem Bilderdijk, de voormannen van de Nederlandse Réveilbeweging. Uit onderzoek blijkt dat deze heren met hun conservatief christelijk gedachtengoed de studenten hebben geïnspireerd, wat naast een politieke ook een religieuze dimensie toekent aan het protest.

In dit artikel wordt het studenteninitiatief in deze politieke en religieuze context van de vroege negentiende eeuw geplaatst, waarmee wordt verklaard hoe en waarom de studenten betrokken waren in de organisatie van het 3 oktoberfeest in 1823. Zo kan de anachronistische perceptie van de studenten en hun initiatief worden weerlegd en kan worden bijgedragen aan

---

⁶ Steenhauer, *Beknopt verslag*.

⁷ Els M. Jacobs, *Waarom paling?: de Leidse 3 oktoberfeesten door de bril van een antropoloog* (Leiden 2014); H. Amersfoort, *Belaagd en belegerd* (Amsterdam 2011); J. M. Bordewijk-Knotter, *Lof zij den helden!: vier eeuwen Leidse stedentrots op het toneel* (Den Haag 2005); Willem Otterspeer, *De niekslag van hun geest: de Leidse universiteit in de negentiende eeuw* ('s-Gravenhage 1992).

⁸ 'De Vereeniging - 3 October Vereeniging', *3 October Vereeniging*, <https://3october.nl/de-vereeniging/> (geraadpleegd 14 december 2023).

een adequater beeld van hoe het Ontzet van Leiden de afgelopen vierenhalf eeuw is herdacht en gevierd.

‘Sints jaren Schotst één Man’⁹

Om te beginnen moeten we ons afvragen waarom de viering op 3 oktober überhaupt werd afgeschaft en waarom dat een probleem was. Volgens de studenten werd op 28 september 1823 in de kerken medegedeeld dat de viering verplaatst zou worden, dus om de aanloop naar het besluit te achterhalen moeten de notulen van de kerkenraad uit die periode erbij worden gehaald.¹⁰ Uit de correspondentie met het stadsbestuur die hierin is opgenomen blijkt dat het begon met een wens vanuit de plaatselijke hervormde geloofsgemeenschap. De kerkenraad had het stadsbestuur verzocht de mogelijkheden te verkennen om de 3 Oktoberviering ‘plechtstatiger’ te maken.¹¹ Dat zou betekenen dat alle bedrijvigheid moest stoppen, zodat iedereen vrij had en de hele dag in het teken kon staan van de religieuze herdenkingsdienst. Het stadsbestuur constateerde echter al in oktober 1822 dat het niet haalbaar was om 3 oktober een vrije dag te laten zijn. Ze gaven aan de ‘stilstand van neringen en bedrijven op soortgelijke burgerlijke feestdagen’ niet te kunnen handhaven.¹² In de notulen van 5 september 1823 is te lezen dat ze daarom met een alternatieve oplossing kwamen. Ze stelden voor aan de kerkenraad om de herdenkingsdienst van 3 oktober naar de eerstvolgende zondag, 5 oktober, te verplaatsen.¹³ Het stadsbestuur kon zo de vrijdagse veemarkt, die van groot belang was voor de stad, op 3 oktober laten doorgaan en de kerkenraad had de rustdag waar ze om gevraagd hadden. Zowel in economisch als religieus opzicht leek het voorstel een win-win situatie.

Hoewel de kerkenraad uiteindelijk akkoord ging met het voorstel zag niet iedereen binnen de geloofsgemeenschap dit als een oplossing –

---

⁹ Erfgoed Leiden en Omstreken, 3 October-Vereeniging, (0539), inv.nr 280.

¹⁰ De Leidse overheidsarchieven uit deze periode zijn verloren gegaan, maar via de acta van de kerkenraad verkrijgen we nog enig inzicht in de notulen van het stadsbestuur.

¹¹ Erfgoed Leiden en Omstreken, Kerkeraad van de Nederlands Hervormde Gemeente te Leiden, (0511B), inv.nr 401, Vergadering 7 november 1823.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, Vergadering 5 september 1823.

integendeel zelfs. Uit het studentenverslag blijkt dat specifiek Nicolaas Schotsman, een orangistische en orthodox calvinistische predikant, daar problemen mee had. Binnen de conservatievere tak waren al langere tijd zorgen over dat 3 oktober niet meer in de kerken gevierd zou worden en Schotsman heeft zich tot zijn dood in januari 1822 ingezet om dat te voorkomen.¹⁴

In Schotsmans optiek was de inschikkelijkheid van de kerkenraad namelijk een signaal van de ‘aftakeling’ van de Nederlandse Hervormde Kerk. Deze visie ligt sterk verankerd in het Zwitserse Réveilgedachtengoed dat Schotsman in deze periode op Hollandse bodem introduceerde.¹⁵ Hierbij stond het waarborgen van de geloofsleer en het herintroduceren van het calvinisme in publiek- en privéleven centraal. Specifiek van belang voor de Nederlandse casus was het stimuleren van herwaardering van het verleden, waarbij een sleutelrol was weggelegd voor de Oranjes.¹⁶ Door te overwegen om de viering te verplaatsen liet de kerkenraad dat na. Schotsmans verzet tegen de verplaatsing was in wezen onderdeel van een religieuze cultuurstrijd tegen verlichtingsidealen.

De studenten laten Schotsmans bezwaren na zijn dood doorklinken in hun eigen verslag. Die beargumenteerden ze als volgt: Ten eerste zou het de betekenis van de viering ondermijnen. De herdenking van de overwinning en de dankbetuiging aan God dienden een eigen viering te hebben, en niet verbasterd te worden tot een onderdeel van een reguliere zondagsdienst.¹⁷ Ten tweede was het een breuk met traditie. De viering hoorde volgens het raadsbesluit van 1574 op 3 oktober plaats te vinden.¹⁸ Het is een aantal keer voorgekomen dat het besluit niet kon worden gehandhaafd, maar daar was een externe politieke reden voor, zoals in de Bataafs-Franse tijd (1795-1813). Toen de Nederlandse stadsregering in 1814 weer aan zet was, werd de viering in ere hersteld en bevestigden ze wederom hoe belangrijk het was om de

---

¹⁴ Bibliotheek Universiteit van Amsterdam, Collectie Dirk van Hogendorp, inv.nr 38, brief van D. van Hogendorp aan I. Da Costa, 's Gravenhage 6 oktober 1823.

¹⁵ A. Kagchelland en M. Kagchelland, *Van dompers en verlichten: een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1815-1826)* (Utrecht 2009) 41.

¹⁶ Ibidem, 43-44.

¹⁷ Steenhauer, *Beknopt verslag*, 4.

¹⁸ A. Romein-Verschoor, *P. C. Hooft, 1581-1647* (Amsterdam 1947) 61.

nalatenschap van de voorouders die zich hadden ingezet voor de bevrijding van Leiden te eren.¹⁹

Het is verrassend dat het stadsbestuur – dat deze gedachte net als hun voorgangers zou moeten aanmoedigen – ervoor koos om de viering te verplaatsen én dat de kerk daar vervolgens mee akkoord ging. Het behoud van de viering van Leidens Ontzet paste immers perfect in het nationalistische negentiende-eeuwse plaatje. Wanneer we naar de plaatselijke historische context kijken, wordt echter duidelijk dat lokale economische belangen zwaarder wogen. Leiden verkeerde in een slechte economische staat, waardoor het stilleggen van de bedrijvigheid voor een religieuze(re) viering niet te verantwoorden viel.²⁰ Daarnaast was de kerkenraad niet in een positie om het besluit aan te vechten. Het stadsbestuur kreeg door de herstructurering van de kerkelijke hiërarchie in het nationaliseringsproces steeds meer te zeggen over kerkelijke zaken en had daardoor de overhand.²¹

Bilderdijk en de zijnen

Hoewel Schotsman de daadwerkelijke afschaffing van de viering op 3 oktober niet meer heeft meegemaakt, leefde zijn geest en strijdlust voort in Willem Bilderdijk. Deze heren waren bekenden van elkaar sinds Schotsmans studententijd en werden samen de grondleggers van de Nederlandse Réveilbeweging.²² De studenten refereerden in hun verslag naar hem als ‘den Grooten Eenigen maar *miskendden* BILDERDYK’.²³ Deze bewoording erkent het ontzag wat ze voor hem hadden en suggereert tegelijkertijd dat hij niet van iedereen dezelfde waardering kreeg. Bilderdijks groeiende conservatieve houding en orthodoxere leer tekenden zich steeds duidelijker af in een progressieve academische omgeving. Daardoor nam zijn populariteit af en had hij een relatief kleine groep toegewijde studenten bij zijn privaatcollege. Gezien de mate waarin het Réveilgedachtengoed terugkomt in het verslag is het aannemelijk dat deze personen het protest in elkaar hebben gezet. Bovendien is er sprake van overlap in namen van studenten die lid

---

¹⁹ Steenhauer, *Beknopt verslag*, 19.

²⁰ W. Otterspeer, *De wiekslag van hun geest: de Leidse universiteit in de negentiende eeuw* (’s-Gravenhage 1992) 10.

²¹ J. van Eijnatten, *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum 2005) 256.

²² Ibidem, 265.

²³ Steenhauer, *Beknopt verslag*, 7.

waren van het corps in 1823 en in dezelfde periode privaatcollege bij Bilderdijk hebben gevolgd. Dat waren onder andere Guillaume Groen van Prinsterer, Jacob van Lennep, P.J. Elout, R.F. Groeninx van Zoelen en Willem Schimmelpenninck van Oye.

In de briefwisselingen van Bilderdijk en zijn volgelingen komt de afschaffing ook aan bod. Zo schreef Bilderdijk op 4 oktober 1823 aan Isaac Da Costa: “t Heeft de fraaie Leydsche Stadsmagistraat kunnen behagen deze reis de kerkdienst die, dadelijk op de verlossing van 1574 ingesteld, altijd met hartlijke ernst en stichting gehouden is, af te schaffen. Dit trof op de 24^e verjaring, de burgerij op eene geweldige en aanstootelijke wijze, en alles was op de hoogste wijs verontwaardigd. Ge begrijpt hoe ik het was.²⁴ Bilderdijk had besloten zijn verontwaardiging te uiten op een manier die voor hem het beste politieke draagvlak creëerde, namelijk in dichtvorm. Op 2 oktober publiceerde hij een al eerder geschreven gedicht getiteld ‘de Derde October’ om het belang van de dag te onderstrepen en lezers aan te moedigen om daaraan bij te dragen.²⁵

Hij noemde ook specifiek het studentenprotest in de brief aan Da Costa, en beschreef deze in vergelijking met zijn eigen bijdrage als ‘een nog krachtadigere beschaming van het liberaal aristocratisch gebroed’.²⁶ Hiermee projecteerde Bilderdijk de negatieve houding die hij tegenover het stadsbestuur had op het studenteninitiatief. Het is de meest duidelijke indicatie dat de actie gelaagder was dan de studenten zelf wilden toegeven in hun almanak of verslag. Aangezien Bilderdijk op de studenten na de meest nadrukkelijke verslaggever van de dag was, is zijn perspectief een waardevolle aanvulling op de bronnen over het verloop van het feest.

Het Studenten-feest als reconstructie

Wanneer de beschrijvingen uit het studentenverslag, het dagprogramma, de studenten Almanak en de briefwisselingen van Bilderdijk worden gebundeld, ontstaat een helder beeld van hoe het studentenprotest zich heeft gemanifesteerd. Het protest begon eigenlijk al bij het programma zelf. De

---

²⁴ Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bilderdijk Museum, inv.nr. F10-7, brief van W. Bilderdijk aan I. Da Costa, Leiden 4 oktober 1823.

²⁵ Steenhauer, *Beknopt verslag*, 7-11.

²⁶ Universiteitsbibliotheek Leiden, Handschriften 4-10-1823, inv.nr. F10-7, brief van W. Bilderdijk aan I. Da Costa, Leiden 4 oktober 1823.

studenten hadden de hele stad volgeplakt met affiches met het programma waarmee het feest pas in de vroege ochtend van 3 oktober aangekondigd werd.²⁷ Het is aannemelijk dat dit werd gedaan om te voorkomen dat het feest tegengehouden werd. Het was immers niet meer de bedoeling dat deze dag gevierd zou worden.

Het vlagvertoon in de vroege ochtend was het volgende signaal van protest. Het uithangen van de Nederlandse driekleur was een verwijzing naar het nationale karakter van de viering. Verschillende lokale instanties zoals de Universiteit, de Schouwburg, het Rijksmuseum en natuurlijk de Sociëteit en de studentenhuisen namen hier deel aan.²⁸ Dat deden ze zowel om hun deelname aan het protest kenbaar te maken als om 3 oktober als feestdag te erkennen. Volgens Bilderdijk sloten veel particulieren zich hierbij aan.²⁹ Enige participatie van het stadsbestuur of de kerkenraad bleef uit. Dat zou hen naarmate de dag vorderde steeds moeilijker vergaan.

Het volgende onderdeel was de uitdeling van haring en wittebrood voor de sociëteit om elf uur 's ochtends. In de nacht van 2 op 3 oktober hadden de studenten een enorme hoeveelheid haring ingekocht en brood gebakken om dat de volgende dag uit te delen.³⁰ Dit onderdeel had zowel een symbolische betekenis als een praktisch doel. De studenten konden zich beroepen op de verenigende kracht van het Leidse hongerverhaal en wilden de armen tegemoet komen, omdat zij door de verplaatsing van de religieuze herdenkingsdienst een extra collecte misten.³¹ Hoewel de sociëteit drukbezocht was en de uitdeling buitengewoon goed ontvangen werd door de 'behoefte menigte' was de actie tegelijkertijd erg provocerend. Bilderdijk schreef: 'Zij [de studenten] gingen en Corps bij den Regeerenden Burgemeester en vorderden vier Leydsche weeskinderen, en deelden gisteren morgen uit hun Sociëteit die tegenover het stadhuis is, (en wel juist toen de Regering van 't Stadhuis kwam) met en door deze wezen aan het algemeen haring en wittebrood uit'.³² Ondanks deze directe confrontatie kon het

---

²⁷ Steenhauer, *Beknopt verslag*, 4.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bilderdijk Museum, inv.nr. F10-7, brief van W. Bilderdijk aan I. Da Costa, Leiden 4 oktober 1823.

³⁰ Ibidem.

³¹ Kerkenraad van de Nederlands Hervormde Gemeente in Leiden, Acta, (0511B), inv.nr 401, Vergadering 3 oktober 1823.

³² Universiteitsbibliotheek Leiden, Handschriften 4-10-1823, inv.nr. F10-7, brief van W. Bilderdijk aan I. Da Costa, Leiden 4 oktober 1823.

stadsbestuur niet zomaar ingrijpen. De studenten hadden de harten van de Leidenaren al gewonnen, en ‘nu zag men de gansche stad door, de menschen met een haring en een kadetjen in de hand lopen, roepende Leyden Ontzet, Leyden Ontzet, haring en wittebrood!’³³

Om zes uur ’s avonds stond in de Schouwburg een toneelvoorstelling van het Beleg en Ontzet op het programma. Dit stuk was een 19e-eeuwse adaptie van het stuk van Reynerius Bontius, in het jasje van een geschiedkundig tafereel.³⁴ De studenten hadden op relatief korte termijn de heren Hoedt en Bingley van de Koninklijke Nederduitsche Toneellisten in kunnen schakelen. Omdat het zo kort dag was, konden de heren niet het beoogde stuk over het Beleg en Ontzet opvoeren, maar in plaats daarvan werd een stuk uit hun eigen repertoire gespeeld en het 3 oktobergedicht van Bilderdijk voorgedragen.³⁵ De voorstelling en de voordracht waren een groot succes en werden met luid applaus ontvangen.

Bilderdijk schreef dat het toneelstuk dat normaal gesproken op 3 oktober werd gespeeld dit jaar verboden was.³⁶ Hoewel expliciete toestemming van het stadsbestuur wel degelijk een vereiste was om een toneelstuk te laten plaatsvinden, is een daadwerkelijk verbod volgens de administratie van de Schouwburg tussen 1809-1865 niet voorgekomen.³⁷ Het Beleg en Ontzet was ook al vaker in het jaar opgevoerd – onder andere ter gelegenheid van de Dies Natalis.³⁸ Bovendien was 3 oktober geen officiële feestdag meer, wat een voorstelling op die dag in de optiek van het stadsbestuur overbodig maakte. Ondanks het feit dat de studenten de regelgeving omtrent het organiseren van een theatervoorstelling bewust in de wind hebben geslagen, kon er vanwege de populariteit van het evenement niet van hogerhand ingegrepen worden.

Om negen uur ’s avonds vond de illuminatie van de studentenwoningen en de sociëteit plaats. Dit werd gedaan door middel van chassinetten (voorzetramen) met versjes en gedichten erop die de gevoelens

---

³³ Ibidem.

³⁴ J. M. Bordewijk-Knotter, J. Roding en V. Veldheer, *Wat geeft die Comedie toch een bemoeijng!: de Leidse Schouwburg, 1705-2005* (Amsterdam 2005) 23.

³⁵ Steenhauer, *Beknopt verslag*, 7.

³⁶ Universiteitsbibliotheek Leiden, Handschriften 4-10-1823, inv.nr. F10-7, brief van W. Bilderdijk aan I. Da Costa, Leiden 4 oktober 1823.

³⁷ Bordewijk-Knotter, Roding en Veldheer, *de Leidse Schouwburg, 1705-2005*, 163.

³⁸ ‘Leydsche Schouwburg’ *Leydse Courant* (10 februari 1823) 2.

van de studenten onder woorden moesten brengen.³⁹ De algemene boodschap was dat de studenten het herstel van de religieuze viering wilden. Als dat verzoek door het stadsbestuur werd ingewilligd, zouden de studenten de dag weer vieren zoals de bedoeling was. Het overgrote deel van de gedichten ging over het belang van het herdenken en vieren van Leidens Ontzet. Zo werd een gedicht gewijd aan de inzet van Nicolaas Schotsman, waarin stond geschreven dat hij de ‘schande jubeldag’ (de verplaatste viering) van het stadsbestuur had ‘geschotst’⁴⁰ (tegenhield) en rust kon vinden in de gedachte dat de studenten zijn werk zouden voortzetten.

Verder waren er meerdere gedichten met een kritische noot aan het adres van het stadsbestuur. Het meest subtiel stuk was in de vorm van een ode aan burgemeester Van der Werf. Daarin werd gezegd dat Leiden nog lang kon wachten tot er een vergelijkbare burgemeester zou komen.⁴¹ Dat was zeker op dat moment van toepassing aangezien de burgemeester in plaats van de redder, de reden was dat de dag niet herdacht werd zoals het in 1574 was bepaald. Minder subtiel was het volgende gedicht:

Ziet hier wij vieren 't blijde feest, Van Lijdens trotsch ontzet,
Wij slechts wij vieren blij van geest, Den dag dien Lijden redt.
Schoon Lijdens Raad, ja Lijdens Raad, Dien dag vertrappt in 't stof,
Wij toch zijn wars van zulk een daad, En melden Lijdens lof.
Had ware liefde en dankgevoel, Den Leijdschen Raad bezielt,
Dan had zij met dit edelst doel, In Gods kerk geknield.⁴²

Dit gedicht is de meest directe sneer naar het stadsbestuur en was te lezen op een belangrijke symbolische plek: op de hoek bij de Vliet, waar de Geuzen binnen waren gevaren in 1574. Het laat zien hoe erg de verplaatsing het stadsbestuur kwalijk werd genomen. Het had 3 oktober opzettelijk vertrappt en zou – zeker als stadsbestuur zijnde – beter moeten weten. Dan hadden ze de dag wel gevierd en hun dank betuigd aan God en de voorouders. De gedichten zijn uiteindelijk overgeschreven en massaal verspreid, waardoor we nu ook inzicht hebben in de (locaties van de) gedichten, zoals het bovenstaande, die het verslag niet hebben gehaald. Hoe explicieter een gevoel

---

³⁹ Steenhauer, *Beknopt verslag*, 11.

⁴⁰ Erfgoed Leiden en Omstreken, 3 October-Vereeniging (0539), inv.nr 280.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

van ontevredenheid werd geuit, des te minder ervan terug te vinden is in het studentenverslag.

De illuminatie werkte inspirerend want andere Leidenaren pakten het vrij snel zelf op. Uiteindelijk besloot het stadsbestuur toch ook mee te doen, volgens Bilderdijk ‘tot eigen bespotting’.⁴³ De universiteit was weliswaar betrokken bij initiatief maar voor de studenten was het onduidelijk of de hoogleraren ook op hun verzoek zouden illumineren. Bilderdijks leerlingen waren evenmin populair in de academische omgeving. De individuele hoogleraren zullen vermoedelijk aarzelingen hebben gehad om met het protest geassocieerd te worden. Uiteindelijk hebben ze, tot blij verrassing van de studenten, wel gehoor gegeven aan de oproep, maar pas nadat het stadsbestuur participeerde.⁴⁴

Het Collation met muziek was een mooie afsluiter van wat de studenten beschreven als een ‘luisterrijk maar nederig feest’.⁴⁵ Er was een muziekkorps aanwezig dat vaderlandse liederen speelde en een borrel met een ode aan de Leydsche Academie-Burgers. De dag werd door de aanwezigen besloten door het glas te heffen op de ‘Helden der zestiende eeuw, het Vaderland en de Hoogeschool’.⁴⁶

Er zijn drie relevante thema’s uit het Réveilgedachtengoed die terugkomen in de argumentatie van de studenten om de viering te behouden, namelijk vroomheid, voorvaderverering en herwaardering van het verleden. Het herstel van de religieuze herdenkingsdienst was doorgaans hoofdprioriteit voor de studenten. Leiden had haar overwinning aan God te danken en dat moest op gepaste wijze herdacht worden. Bovendien bevorderde de herdenkingsdienst religieuze saamhorigheid en bracht deze goede normen en waarden bij aan de jeugd. Hier leerden ze immers ‘het gewijd verhaal van der vaderen moed en godvrucht’⁴⁷ en hoe belangrijk het was om de viering te eerbiedigen. Daarnaast was de viering een eeuwenoude traditie. Deze had bijgedragen aan de bevrijding van het vaderland en was de reden waarom de Leidse universiteit gesticht werd. De studenten

---

⁴³ Universiteitsbibliotheek Leiden, Handschriften 4-10-1823, inv.nr. F10-7, brief van W. Bilderdijk aan I. Da Costa, Leiden 4 oktober 1823.

⁴⁴ *Studenten Almanak, voor het jaar 1824* (Leiden 1824) 70.

⁴⁵ Steenhauer, *Beknopt verslag*, 12.

⁴⁶ *Studenten Almanak 1824*, 70.

⁴⁷ Steenhauer, *Beknopt verslag*, 3.

organiseerden het protest als manier om hun dank te betuigen voor die twee ontwikkelingen.⁴⁸

Een kwestie van marketing

Maar dan de grote vraag die nog een antwoord behoeft: als ze zo religieus gemotiveerd waren, waarom besloten deze vrome studenten dan om hun protest te uiten in de vorm van een feest? Dit is een vraag waar hun verslag wél een concreet antwoord op geeft: het vieren van een uitbundig feest was hun manier om te laten zien dat 3 oktober zonder herdenkingsdienst een slechte zaak was. In de absentie van het religieuze component zou deze dag door alle ‘vertoningen van dardelheid en weelde’ namelijk ‘ontaarden in een vreugdegebaar’.⁴⁹ Het feest was in feite bedoeld als schrikbeeld voor de toekomst, waarin de viering van Leidens Ontzet zou worden gekenmerkt door ongewenste eigenschappen: als seculier en excessief. Aangezien de studenten wel degelijk een draagvlak nodig hadden voor hun protest tegen de verplaatsing verwerkten ze er zo veel mogelijk herkenbare 3 oktober tradities in. Zo konden ze iedereen eraan herinneren hoe belangrijk Leidens Ontzet was, en in het verlengde daarvan aantonen hoe belangrijk het was dat het op 3 oktober in de kerken werd herdacht.

In andere woorden: het cynische feest was in wezen een marketingstrategie om een zo groot mogelijk platform te creëren voor het protest, en zo het stadsbestuur te doen inzien dat het terugdraaien van hun besluit een beter alternatief was. De religieuze betekenis stond voor de studenten daarbij zo hoog in het vaandel dat ze bereid waren het stadsbestuur in diskrediet te brengen om hun punt te maken. Daar zijn ze in geslaagd. Ze hebben het stadbestuur in een positie gebracht waarbij ze niet tegen de festiviteiten in konden gaan zonder meteen de symbolische betekenis of vreugde die het bracht te ondermijnen en nalatig over te komen.

Overwinning?

Deze nalatigheid werd ook geobserveerd door de vroege Réveillisten, blijkt uit hun onderlinge briefwisselingen op 4 en 6 oktober. Zo lovend als ze over

---

⁴⁸ Ibidem, 5.

⁴⁹ Ibidem, 16.

de studenten spraken, zo negatief spraken ze namelijk over het stadsbestuur. Bilderdijk schreef dat het feest nog nooit ‘zoo juichend, zoo heerlijk, en met zoo veel geestdrift gevierd [was], als nu ’t afgeschafte was.’⁵⁰ Hij was dusdanig tevreden over de inzet van de studenten dat hij besloot om een extra vers toe te voegen aan zijn 3 oktobergedicht om ze te prijzen. Het stadsbestuur, daarentegen, had zich volgens Bilderdijk ‘zoo gehaat als verachtelijk gemaakt’.⁵¹ Isaac Da Costa uitte grote vreugde over de ‘goede geest van Leydens burgerij en zuiversten’ en geloofde dat God de stad Leiden en de studenten van de universiteit niet zou verlaten.⁵² De houding van het stadsbestuur verwoordde hij als ‘schandelijke ondankbaarheid van de magistratuur’.⁵³ Dirk van Hogendorp was ook getuige van het protest en beschreef eerst hoe zijn vriend en leermeester Bilderdijk erbij liep. Dat was met een grote oranje strik op zijn borst, terwijl hij veel studenten hartelijk de hand schudde ‘om de edele wyze waarop zy dien voor ons land zoo gezegenden dag vierden’.⁵⁴ Hij deelde die mening met Bilderdijk en stelde dat ‘de Leydsche jongelingschap [...] zich zeer wel [had] gedragen’.⁵⁵ Over de gevestigde orde sprak hij wel wat subtieler dan Bilderdijk en Da Costa. In zijn optiek hadden de burgemeesters en predikanten ‘waarschijnlijk minder vreugde aan de dag gelegd’.⁵⁶

De studenten konden de heren een overwinning in strijd tegen de verlichting bezorgen. Vanwege hun controversiële standpunten en strengheid in de leer konden de vroege Réveillisten die zelf lastiger faciliteren.⁵⁷ Het draagvlak wat de studenten hadden gecreëerd was de ideale manier om hun standpunten toegankelijker te maken, en als de viering hersteld zou worden zag men die ook nog gerechtvaardigd. Maar in hoeverre is het punt dat ze wilden maken geland?

---

⁵⁰ Universiteitsbibliotheek Leiden, Handschriften 4-10-1823, inv.nr. F10-7, brief van W. Bilderdijk aan I. Da Costa, Leiden 4 oktober 1823.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bilderdijk Museum, inv.nr. E8-2, brief van I. Da Costa, Amsterdam 6 oktober 1823.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Bibliotheek Universiteit van Amsterdam, Handschriften UBA 6-10-1823, inv.nr. 38, brief van D. van Hogendorp aan I. Da Costa, 's Gravenhage 6 oktober 1823.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Kagchelland en Kagchelland, *Van dompers en verlichten*, 106; R. Honings, *De gefnuikte arend: het leven van Willem Bilderdijk (1756-1831)* (Amsterdam 2013) 72, 362.

Sancties en reflecties

Drie dagen na het protest verscheen een artikel in de Leydse Courant met een verslag van de festiviteiten.⁵⁸ De studenten hadden zelf ook al een verslag paraat voor het geval de Leydse Courant het wilde hebben maar ze werden daar niet voor benaderd. Uiteindelijk besloten ze het zelf uit te geven om twee redenen. Ten eerste brachten ze het uit als rectificatie op het krantenartikel. In hun optiek had deze de bedoeling van de studenten niet goed uitgedrukt waardoor het stadsbestuur en de kerkenraad onbedoeld slecht uit de verf kwamen.⁵⁹ Ten tweede, in het verlengde van de eerste reden, was het noodzakelijk voor de studenten om hun actie te depolitiseren. Het uiteindelijke doel was immers om de religieuze viering te herstellen, niet om het stadsbestuur aan de schandpaal te nagelen.

De kans was reëel dat de studenten door de autoriteiten teruggefloten zouden worden voor hun kritiek. Het was daarom noodzakelijk voor de studenten om zich actief te distantiëren van hun eerdere negatieve uitlatingen. Dat konden ze doen met hun verslag. Daarin werden de commissieleden uit de organisatie bijvoorbeeld niet bij naam genoemd en werd gerefereerd naar ‘zij’ in plaats van ‘wij’. Om zich verder in te dekken tegen mogelijke repressieve censuur legden de studenten in het verslag de nadruk op het succes van de dag in plaats van op het geven van kritiek. Zo plaatsten zij een duidelijke disclaimer over hun eigen positie. Ze schreven dat ze er niet op uit waren om ‘de regering te berispen, hatelijk te maken of ter verantwoording te roepen’.⁶⁰ Als hun verzoek ingewilligd werd, zouden ze hen dank betuigen.

In de correspondentie tussen het stadsbestuur en de kerkenraad zijn in de periode na het protest geen verwijzingen gevonden naar de studenten. Wat echter wel duidelijk wordt, is dat meerdere partijen hun praktische bezwaren tegen de verplaatsing hebben uitgesproken. De regenten van de huisstichten en diaconieën verzochten de kerkenraad om de viering te herstellen, anders zouden zij ‘administratie lijden’, oftewel collecte mislopen om zorg te dragen voor de armen.⁶¹ Het stadsbestuur werd benaderd door de Gouverneur van Zuid-Holland. Die liet weten dat het ‘meer doelmatig [is] de

---

⁵⁸ ‘Leyden den 5 October’.

⁵⁹ Steenhauer, *Beknopt verslag*, 15.

⁶⁰ *Ibidem*, 20.

⁶¹ Kerkenraad van de Nederlands Hervormde Gemeente in Leiden, Acta, (0511B), inv.nr 401, Vergadering 3 oktober 1823.

gedachtenisviering van het ontzet en andere publieke en burgerlijke feesten als van kerkelijke feestdagen moettende onderscheiden worden.⁶² Hij was het met het stadsbestuur eens dat de nijverheid niet stil mocht staan op 3 oktober, maar zag de verplaatsing van de viering naar zondag niet als de juiste oplossing. Zoals de instelling van de 3 oktober jaarmarkt van 1577 illustreerde zouden de viering en de bedrijvigheid perfect samen moeten gaan.⁶³ De Gouverneur stelde dat Leidens Ontzet herdacht moest worden op de dag dat de gebeurtenis had plaatsgevonden. Zolang het stadsbestuur zich daaraan hield, mocht het verder zelf oordelen over de invulling van de dag.

In de notulen is vervolgens te lezen dat het stadsbestuur op advies van de gouverneur de kerkenraad 'uitnodigde' om akkoord te gaan met het herstel van de viering. De kerkenraad stelde een adviescommissie in van predikanten en ouderlingen om hierover te oordelen. Op drie predikanten en een ouderling na ging iedereen akkoord met het besluit.⁶⁴ De zoektocht naar een format voor de viering laat zien dat er verschillende manieren zijn om de herdenkingsdag van Leidens Ontzet te interpreteren. Vanuit de geloofsgemeenschap wordt het beschouwd als een religieuze feestdag, maar vanuit de (stedelijke) regering eerder als burgerlijke feestdag met een religieus element.

De korte termijn: het Tweeënhalve Eeuwfeest

Het uiteindelijke besluit om de viering te herstellen zien we terug in 1824, in aanloop naar het tweeënhalve eeuwfeest van Leidens Ontzet. In de aankondiging van het programma in de krant verkondigde het stadsbestuur de betekenis van de viering luid en duidelijk en benadrukte daarbij hoe belangrijk het was om deze op gepaste wijze te vieren.⁶⁵ Aangezien het stadsbestuur er nog geen jaar eerder van werd beschuldigd dit niet te doen, oogt dat stukje in de krant ietwat ironisch. De kritiek had in ieder geval wel effect gehad, want het stadsbestuur zorgde ervoor dat het burgerlijke en religieuze deel van Leidens Ontzet verenigd werden in het programma.

---

⁶² Ibidem, Vergadering 7 november 1823.

⁶³ '3-October affiche uit 1577', *Erfgoed Leiden en Omstreken*, <https://www.erfgoedleiden.nl/nieuws/1263-3-october-affiche-uit-1577> (geraadpleegd 8 mei 2024).

⁶⁴ Ibidem, Vergadering 5 december 1823.

⁶⁵ 'Programma' *Leydse Courant* (13 september 1824) 1.

Aangezien 3 oktober in 1824 op een zondag viel, kreeg de kerk toch een plechtstatige viering. Op de maandag zou dan het feest plaatsvinden zodat de belangen van de ene dag de ander niet in de weg zouden zitten. Het stadsbestuur schreef erop te vertrouwen dat ze hiermee aan iedereen wens en gehoor hadden gegeven en maakten door de gouverneur te noemen duidelijk dat hun besluit in ieder geval groen licht had gekregen van de provinciale regering. Tot slot deden ze ook een beroep op de studenten:

Ook op U lieden, voortreffelijke kweekelingen der Leydsche Hoogeschool durven wij rekenen: op alles, wat uw vernuft, uwe beschaving, uwe erkende vaderlandsliefde, tot versiering van ons volksfeest zal kunnen toebrengen, en houden ons verzekerd, dat de zonen der Leydsche Pallas, nu, gelijk altijd, waar het haren roem en den roem des Vaderlands gold, zich harer waardig zullen betoonen.⁶⁶

De studenten hadden bewezen een goed ontvangen en breedgedragen evenement te kunnen organiseren, maar vooral dat ze in staat waren om de publieke opinie te beïnvloeden. Als het stadsbestuur dit naar hun eigen hand kon zetten zou de betrokkenheid van de studenten voor hen goed kunnen uitpakken. De samenwerking was dus enerzijds gemotiveerd vanuit respect voor hun competentie en anderzijds voor het verkrijgen van enige controle. Het stadsbestuur zou de studenten vanaf dat moment ook veelvuldig blijven betrekken in de organisatie van stedelijke feesten, en de studenten bij de viering van de Dies Natalis van de universiteit in 1825 zelfs een sleutelrol toebedelen. Het stadsbestuur schreef in de aankondiging van deze gelegenheid dat de studenten, zoals zij inmiddels zouden weten, konden rekenen op de gunstige medewerking van het stadsbestuur.⁶⁷

Hoewel de studenten in eerste instantie louter in protest kwamen om hun eigen religieuze agenda te dienen handelden ze uiteindelijk in volksbelang. De kennismaking met de arme bevolking van Leiden tijdens de uitdeling van haring en wittebrood had er bijvoorbeeld voor gezorgd dat de studenten zich actiever en structureler bezig wilden houden met armenzorg, door middel van liefdadigheidsinitiatieven, zoals benefietconcerten.⁶⁸ Deze samenwerkingen tussen stad en student vormde het startpunt voor een actieve en

---

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ 'Programma' *Leydse Courant* (4 februari 1825) 1.

⁶⁸ Otterspeer, *De wiekslag van hun geest*, 542.

gestroomlijnde studentenbijdrage aan de maatschappij.⁶⁹ Het is een ontwikkeling waar Leidenaren tweehonderd jaar later nog steeds de vruchten van plukken.

De lange termijn: tweehonderd jaar Studenten-Feest

In de afgelopen tweehonderd jaar is het studentenprotest voornamelijk aan bod gekomen in werken over de eeuwfeesten van het Ontzet, specifiek bij de besprekingen van opvallende edities. Hierin zien we dat de verontwaardiging over de houding van het stadsbestuur nog steeds groot is en dat ze blijvende imagoschade hebben opgelopen. Zo werd hun besluit om de viering te verplaatsen in 1875 geduid als het ‘in het aangezicht slaan van de publieke opinie’.⁷⁰ Daarnaast wordt duidelijk gemaakt dat de stedelijke overheid bakzeil haalt, omdat deze niet opgewassen bleek te zijn tegen de ‘ernstigen wil van Leidens Studenten korps’.⁷¹

Bij het duiden van het studenteninitiatief in de tweede helft van de negentiende eeuw heerste het idee dat het een ‘onverwachts uitgelokte en apolitieke feestviering’ was.⁷² Die aanname klopt echter niet. Hoewel het protest in beginsel religieus gemotiveerd was, had het wel degelijk politieke implicaties. De studenten waren geen oproerlingen - dat paste ook niet in hun karakter van conservatief-christelijke intellectuelen - maar ze hadden wel een ‘doel heiligt de middelen’-mentaliteit waardoor ze hun actie naderhand actief moesten depolitiseren en zelfcensuur moesten toepassen in het verslag om eventuele sancties te voorkomen.

De feestviering was evenmin ‘onverwachts uitgelokt’. Uit de bronnen kan worden opgemaakt dat de studenten juist heel goed over de invulling hebben nagedacht. Ze stelden hun programma op nauwkeurige en inclusieve wijze samen om zoveel mogelijk draagvlak te creëren voor het protest. Het verhaal van het Ontzet kon daarbij afkomst, klasse en geloofsovertuiging overbruggen en daar maakten de studenten doorgaans gebruik van. Zo kwamen de weeskinderen die ze de uitdeling lieten doen uit zowel katholieke

---

⁶⁹ Otterspeer, *De wiekslag van hun geest*, 542.

⁷⁰ J. M. E. Dercksen, *Gedenkeboek van het derde eeuwfeest van Leidens ontzet* (Leiden 1875) 66.

⁷¹ Ibidem, 67.

⁷² P. de Fijne, *De oude Leidsche patroon, of Derden Octobers banket: een verhaal van Leidens beleg en ontzet in 1574* (Leiden 1867) XI.

als protestantse weeshuizen⁷³ en werd het toneelstuk georganiseerd met de insteek om ‘ook aan andere klassen van mensen dien dag levendig te herinneren’.⁷⁴ Bovendien hielden de studenten zich op de dag zelf actief bezig met het handhaven van de orde zodat het feest gemoedelijk kon verlopen.⁷⁵ Dat getuigt juist van grote inspanning, vindingrijkheid en controle.

Wat wel onverwacht en uitgelokt was aan het feest was de uitkomst op de lange termijn. Zo werd het steeds duidelijker dat de cynische bedoeling van het feest niet bij iedereen was geland. Het format, hoewel bedoeld als schrikbeeld, werd namelijk volledig omarmd door de Leidse bevolking en zou daardoor als voorbeeld gaan dienen voor latere 3 Oktoberfeesten.

Conclusie

Dit artikel heeft aangetoond dat het studenteninitiatief ter behoud van de 3 oktoberviering in 1823 niet zomaar een studentenfeest was, maar een politiek en religieus beladen protest dat werd gevoerd vanuit het vroege Réveilgedachtengoed. Nicolaas Schotsman bracht het gedachtengoed naar Leiden, Willem Bilderdijk bracht het over op zijn studenten, en de studenten brachten het in de praktijk. Dat deden ze door verschillende activiteiten te organiseren die het belang van het vieren van het Ontzet onderstreepten en een grote verenigende en symbolische betekenis hadden. Zo was er vlagvertoon, een uitdeling van haring en wittebrood, een toneelstuk, illuminatie met gedichten en een afsluitend collation met vaderlandse liederen. Hoewel de studenten in beginsel religieus gemotiveerd waren, had hun protest een duidelijk politiek karakter en politieke implicaties. In de briefwisselingen van Bilderdijk is te lezen dat de studenten de autoriteiten keer op keer provoceerden door het plaatsen van kritische gedichten aan hun adres en het overtreden van regels. Van alle kritiek die ze op de dag hebben geuit om hun doel – het behoud van de religieuze herdenkingsdienst – te behalen, is in hun verslag amper wat terug te zien. Dat komt omdat ze zich hebben ingedeekt tegen mogelijke sancties. Hoewel het cynische feest op de korte termijn voor de studenten een groot succes was, is de uitkomst op de lange termijn vrij ironisch. Het feest dat bedoeld was om te laten zien hoe 3 oktober idealiter niet gevierd werd, werd zo goed ontvangen door de Leidse

---

⁷³ Steenhauer, *Beknopt verslag*, 6.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Studenten Almanak 1824*, 69.

bevolking dat deze het fundament zou worden van het seculiere en uitbundige 3 oktoberfeest zoals we het vandaag kennen.